

Konkurs 1928 roku na projekty cerkwi prawosławnych w Drugiej Rzeczypospolitej: w poszukiwaniu nowej identyczności architektonicznej

Petro Rychkov¹, Olga Mykhaylyshyn²

¹ Katedra Konserwacji Zabytków, Wydział Budownictwa i Architektury,
Politechnika Lubelska, e-mail: p.rychkov@pollub.pl

² Katedra Architektury i Projektowania Środowiska, Wydział Budownictwa i Architektury,
Uniwersytet Narodowy Gospodarki Wodnej w Równem, e-mail: radistarch@gmail.com

Streszczenie: Przebywanie ziem polskich w Imperium Rosyjskim uwarunkowało intensywne budownictwo cerkiewne w stylu „moskiewsko-bizantyjskim”. Po odrodzeniu II Rzeczypospolitej w 1918 r. nowe władze podejmują próby sformułowania takich „terapeutycznych” trendów dla architektury cerkiewnej, które nie miałyby żadnych symbolicznych skojarzeń z imperialną sztuką budowaną. W tym celu, w r. 1927 ogłoszono konkurs na projekty przyszłych cerkwi prawosławnych z nowymi wymogami funkcjonalnymi i kompozycyjnymi. W artykule omówiono warunki tego konkursu i jego wyniki.

Słowa kluczowe: II Rzeczpospolita, architektura cerkiewna, style, identyczność sakralna, konkurs.

1. Wprowadzenie

Trwający na ponad sto lat zabór rosyjski pozostawił liczne dowody politycznej, kulturowej i religijnej dominacji caratu. Jednym z objawów tych rządów było celowe rozprzestrzenianie prawosławia na obszarach, które były włączone do Rosji po rozbiorach Polski w końcu XVIII wieku. W rezultacie, w XIX wieku z tych obszarów został prawie całkowicie usunięty kościół greckokatolicki (Unicki). Zamknięto znaczną liczbę katolickich klasztorów, szkół i kolegiów. Powszechnie przebudowywano były katolickie i greckokatolickie świątynie na prawosławne cerkwie, katedry, monastypy [1].

W ciągu XIX wieku wytworzył się obiegowy kanon, będący wyrazem symbolicznego związku represyjnej polityki carskiej i stylistyki Kościoła prawosławnego. Chodziło o wykorzystanie rosyjskiej prawosławnej architektury sakralnej w celu ujednoczenia tożsamości narodowej [2]. Otwarcie głoszono, że cerkwie w całym Imperium Rosyjskim „...powinny były stać namacalnym świadectwem władzy najwyższej oraz religii panującej” [3].

Charakterystyczą architekturą budynków cerkiewnych z tego okresu posiada w opracowaniach naukowych różne definicje: styl bizantyjski, rosyjsko-bizantyjski, moskiewski, moskiewsko-jarosławski, „synodalny”, „rządowy” i inne. Uwzględniając istniejące różnice, należy zgodzić się z R. Brykowskim, który zaproponował termin „cerkwi moskiewsko-prawosławnej” [4].

Po odrodzeniu Polski wszystkie cerkwie znalazły się w grupie obiektów którymi nikt nie był zainteresowany. Kościół katolicki jak i ówczesny rząd II Rzeczypospolitej dokonał rewindykacji majątku cerkiewnego. Pierwszy okres przypadł na lata 1918-1924. W tym czasie przeprowadzono akcję burzenia cerkwi prawosławnych i przejęcia majątku pod zarząd państwowy. Według udokumentowanych danych przyjęto wtedy około 80 % majątku cerkiewnego [5]. Pozostałe obiekty cerkiewne były masowo burzone albo poddane całkowitej przebudowie. Celem tych działań było uzyskanie zasadniczych zmian stylistycznych, a następnie przekazanie na użytkowanie Kościołowi katolickiemu. Okres międzywojenny był trudnym okresem dla prawosławia w Polsce. W wyniku tych działań w byłym Królestwie Polskim przetrwało tylko kilka obiektów architektury cerkiewnej.

Jednym z czynników, który miałby przyczynić się do budowy nowych cerkwi, to było nadanie autokefalii dla Cerkwi Prawosławnej w Polsce w czerwcu 1922 roku, a następnie we wrześniu 1925. Decyzję tę oficjalnie ogłoszono w Warszawie [6].

Nowa sytuacja społeczna i polityczna doprowadziły do określenia konkretnych zasad proceduralnych dotyczących pozwoleń na budowę nowych i remonty starych cerkwi. Komplet niezbędnych dokumentów przechodził określoną procedurę rozpatrzenia. Świadczy, o tym pismo z dnia 26 sierpnia 1924 r.: *„wznoszenie i gruntowna przebudowa świątyń i kaplic na obszarze b. zaboru rosyjskiego mają być dokonywane tylko na podstawie projektów, zatwierdzonych przez M. Rob. Publ. po uprzednim uzyskaniu zgody MWRiOP na podstawie orzeczenia właściwego biskupa diecezjalnego, stwierdzającego istotną potrzebę wzniesienia cerkwi w danej miejscowości”* (Dekret o zabytkach sztuki i kultury z dn. 31.X.1918 r., Dz. pr. Nr 16, poz.36) [7].

2. Problem stylu cerkiewnego

Potrzeba budowy nowych świątyń prawosławnych w II Rzeczypospolitej uaktualniała problem ich stylu architektonicznego. Zdecydowane zainteresowanie tym zagadnieniem wykazywało nie tylko wyższe duchowieństwo cerkiewne, ale także władza świecka, co dodawało tej sprawie aspektów politycznych.

Jednym z pierwszych przykładów „walki o styl” na szczeblu administracyjnym jest wieloletnia historia budowy nowej cerkwi we wsi Oryshkiwtsi w powiecie krzemienieckim na Wołyniu. 21 kwietnia 1920 społeczność wsi poprosiła rząd województwa o pozwolenie na budowę nowej cerkwi. Rozpatrzenie tego wniosku było opóźniane przez prawie dwa lata i dopiero 16 marca 1922 zarząd województwa Wołyńskiego poinformował, że Ministerstwo Robót Publicznych nie zatwierdziło tego projektu, uznając, że jest on wykonany w stylu cerkwi moskiewskich, a zatem nie nawiązuje do tradycji architektonicznych ziemi Wołyńskiej [8]. W związku z tym zaproponowano, aby opracować nowy projekt zgodnie z pewnymi założeniami.

Kontynuacją tej historii był list z Departamentu Sztuki Ministerstwa przyjęć do Wydziału Budownictwa 25 lipca 1923 r. o następującej treści: *“W związku z niezatwierdzeniem na Komisji Międzyministerialnej projektu cerkwi w Baranowiczach i Orzeszkowicach (pow. krzemieniecki) MWRiOP – Departament sztuki podaje do wiadomości, że zamówił sporządzenie szkiców typów cerkwi murowanej i dREW-*

nianej w charakterze budowli odpowiadających tradycjom budownictwa lokalnego na kresach. Typy rzeczonych cerkwi po wyrażeniu opinii przez Departament wyznań z punktu widzenia liturgii, dokąd zostały skierowane, będą rozesłane w odbitkach w najbliższych dniach do urzędów wojewódzkich na kresach” [9]. Bezpośrednie wskazanie przestrzegania „narodowych tradycji budownictwa lokalnego na kresach” pośrednio potwierdza przychylność do tamtej stylistyki budownictwa cerkiewnego, która wcześniej poprzedzała masową neorosyjską oraz neo-bizantyjską.

Pytanie o tożsamość stylu cerkiewnego uzyskało rozgłos publiczny i dlatego władze państwowe stale utrzymywały go pod swoją kontrolą. Korzystając z prawa do zatwierdzania projektów świątyń, władze chciały wyrazić swoją wizję architektury cerkiewnej, która była dość niejasna. Nie podlegało wątpliwości tylko jedno podstawowe wymaganie: w nowym budownictwie cerkiewnym niema miejsca dla „moskiewskiej” tradycji.

3. Program i warunki konkursowe

Do poszukiwania możliwych odpowiedzi na trudne pytanie odnośnie „właściwego” stylu cerkiewnego dołączył się Św. Synod Kościoła Prawosławnego w Polsce. W 1927 r. ogłoszono otwarty konkurs w celu określenia podstawowych zasad projektowania nowych cerkwi.

Już we wstępie do warunków konkursowych zaakcentowano, że wobec zagadnienia nowego budownictwa cerkiewnego w Polsce istnieją duże trudności spowodowane przede wszystkim przez dwa czynniki: „z jednej strony, brakiem własnych ustalonych tradycji budownictwa cerkiewnego, a z drugiej, zwłaszcza na prowincji, niemal zupełnym brakiem architektów, których... zastępują nieodpowiedni quasi budowniczości” [10]. W tym kontekście został sformułowany ostateczny cel konkursu, wyniki którego mogliby służyć «...jako wskaźniki przy wznoszeniu świątyń prowincjonalnych w miejscowościach przeważnie zupełnie pozbawionych sil architektonicznych” [10]. To znaczy, że to chodziło przede wszystkim o tzw. Kresy wschodnie. Istotnym warunkiem konkursu było również zapotrzebowanie na dostarczenie dwóch typów konstrukcyjnych - cerkwi murowanych i drewnianych.

W preambule do warunków konkursu organizatorzy podkreślają znaczące wyzwanie w formułowaniu podstaw koncepcyjnych wskutek prawie całkowitego braku własnych tradycji w budownictwie cerkiewnym, ponieważ oryginalna tradycja w Polsce się nie pojawiła. „Cerkwie zaś, popierane przez rząd rosyjski w drugiej połowie XIX w. i na początku XX w. były odbiciem... spaczonego smaku, wzorującego się na kapryśnie dekoracyjnym zdobniczym stylu pseudo-bizantyjskim” [10, s.3]. A więc, piszą organizatorzy, należało się przeciwstawić dalszemu rozprzestrzenieniu tej architektury.

Organizatorzy konkursu nie sformułowali dla uczestników wytycznych architektonicznych, które zadowolilyby obie zainteresowane strony, czyli administrację państwową i Metropolię Prawosławną w Polsce.

Kierunki te okazały się dość nieoczekiwane. Odrzucając wcześniejsze doświadczenia budownictwa prawosławnego na zachodnich rubieżach Imperium Rosyjskiego, wskazano, że nowe trendy projektowe przewidywały „...nawiązanie do najszlachetniejszych dawnych tradycji budownictwa cerkiewnego, które przez powagę, prostotę i piękno i organiczne związanie z duchem Cerkwi Prawosławnej mogłyby

służyć za podwaliny, na których z biegiem czasu mogłaby się rozwinąć oryginalna twórczość miejscowa. Do takich źródeł najczystszych w pierwszej linii należały tradycje budownictwa cerkwi staroruskich, nowogrodzkich, pskowskich i innych oraz formy budownictwa drewnianego świątyń małopolskich” [10].

Podobne stylistyczne preferencje wśród źródeł architektoniczno-historycznych połączone były co najmniej z dwoma zasadniczymi podejściami.

Za pierwowzory nowych cerkwi murowanych uznano świątynie z Pskowa i Nowogrodu (XII-XIII w.). Wiadomo jednak, że architektura nowogrodzka i pskowska była zakorzeniona w architekturze Rusi Kijowskiej, a późniejszym czasie w decydujący sposób wpłynęła na główne cechy rosyjskiej architektury cerkiewnej. W drugiej połowie XIX wieku podstawy stylistycznego historyzmu w rosyjskich cerkwiach tworzyły nie tylko „bizantyjskie” elementy, które wyraźnie są widoczne w Polsce, ale również duża liczba elementów zabytkowej architektury świątyni w XII i XIII wieku. Ta orientacja nie wykluczała możliwości kojarzenia znaczeniowego z carską spuścizną architektoniczną.

Po drugie, skierowanie drewnianego budownictwa cerkiewnego na prawosławne dziedzictwo tylko Małopolski również wydawało się wątpliwe. W tym sensie widoczne jest bagatelizowanie oryginalnych tradycji budownictwa cerkiewnego na Wołyniu i Podolu. Tradycje te, przeszły znaczące zmiany po wejściu tamtych ziem do carskiej Rosji.

Oprócz ogólnych zasad stylistycznych potencjalnym oferentom sugerowano jeszcze „podstawowe wytyczne” (pkt.1-9), które określały funkcjonalne wymagania projektowe. Dotyczyły one: zalecanej kubatury świątyni (do 1200 wiernych w murowanych i do 900 w drewnianych cerkwiach); planu rzutu poziomego (centralny, bliski do okręgu, owalny, lub krzyżowy); liczby i układu kompozycyjnego kopuł (z zaleceniem stosowania jedno- albo pięcio-kopułowego schematu); zakazu używania szablonowych form architektonicznych z drugiej połowy XIX wieku i inne.

4. Wyróżnienia pokonkursowe

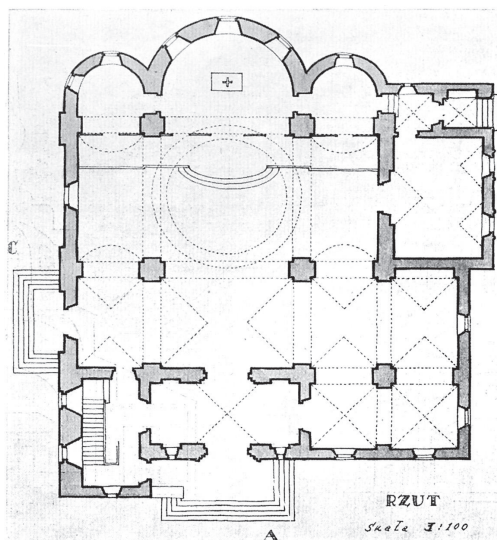
Komisji sędziowskiej zaprezentowano 44 projektów, nie tylko z Polski, ale także z zagranicy. W opublikowanym Katalogu jednak przedstawiono tylko 9 projektów [10]. Wśród nich były dwa narodzone (nagrodą I i II) w kategorii cerkwi murowanych i stosownie dwa w kategorii cerkwi drewnianych. Pozostałe 5 opublikowanych projektów były wskazane do realizacji. Łącznie Katalog zawierał 6 cerkwi murowanych i trzy drewniane. Brak informacji odnośnie pozostałych 35 projektów zgłoszonych do konkursu od pozostałych autorów, w związku z tym nie jest możliwe oszacowanie ich poziomu. Dostępne dziewięć projektów proponuje ciekawe rozwiązania i są wystarczającą podstawą dla analizy stylistycznej.

Pierwsze miejsce spośród cerkwi murowanych zdobył projekt architekta Borisa von Zinserlinga z Warszawy (Rys.1- 2). Autor wyraźnie nawiązał do stylu i kształtu przestrzennego świątyni murowanych ze minionego okresu Rosji Północno-Zachodniej. Układ kompozycyjny głównej jedno-kopułowej bryły budowli uzupełniała klatka schodowa prowadząca na chór oraz otwarta dzwonnica z dwoma otworami łukowymi dla dzwonów, oraz usytuowana od południa i zachodu niewysoka przybudowa. Typowym dla ruskich (nie rosyjskich !) cerkwi starożytnych jest

rzut poziomy cechujący się czterema filarami wewnętrznymi, trzema apsydami ze wschodu. Takie budowle często były przekryte jedną kopułą, rzadziej jeszcze kilkoma mniejszymi.

Rys. 1. Arch. Borys von Zinserling. Projekt cerkwi murowanej. Nagroda 1. Widok perspektywiczny.

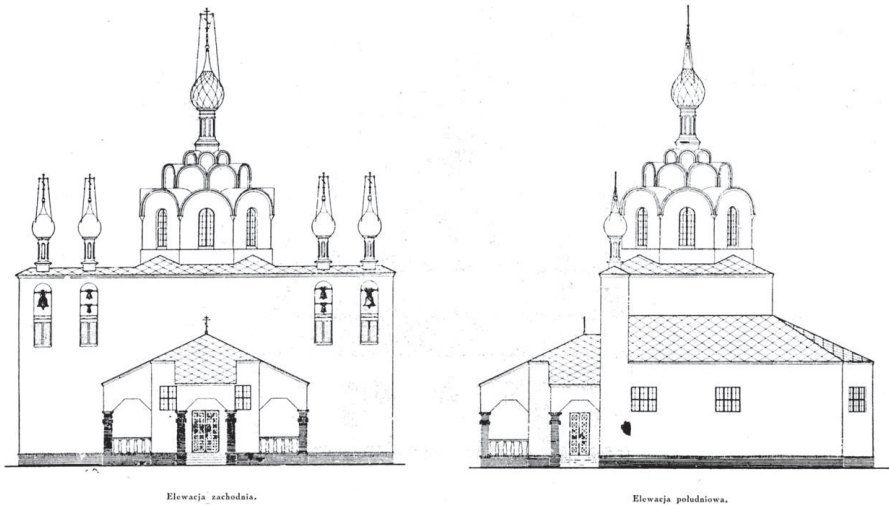
Rzut poziomy.

Rys. 2. Arch. Borys von Zinserling. Projekt cerkwi murowanej. Nagroda 1. Rzut.

Nawet powierzchowna analiza projektu B. von Zinserlinga świadczy o tym, że architekt prawie dosłownie postrzegał wskazówki Komitetu Organizacyjnego co do stylistycznych wzorów. Zaproponowane bowiem przez niego rozwiązanie kubaturowej kompozycji wskazuje na bliskie analogie z starą cerkwią Pskowa - soborem Przemienienia Pańskiego w Mirożskim monasterze, zbudowanym jeszcze w 1156 roku. Chociaż plan i niektóre elementy zinslerlingowskiej cerkwi istotnie różniły się od planu pierwowzoru (trochę większy wymiar dobudówek na poziomie pierwszej kondygnacji, inny rozkład okien, zmodyfikowana forma dachu), jego zewnętrzna stylistyczna forma i elementy plastyczne prawie dosłownie „nawiązują” do oryginału ze Pskowa.

Nagradzając projekt B. von Zinserlinga jako najlepszy w kategorii cerkwi murowanych, sąd konkursowy oczywiście, nie niepokoił się faktem takich prostoliniwnych zapożyczeń, a także jego „bizantyjskim” pochodzeniem. Ważnym stało się chyba to, że projekt i jego pierwowzór nawoływały do dawnych chrześcijańskich cerkwi, kiedy jeszcze nie istniały takie głębokie przeciwieństwa między zachodnią i wschodnią gałęzią chrześcijaństwa. Nie jest przypadkiem, że w podtekście się chodziło o cerkwie Pskowa tzn. o świątynie z czasów, kiedy to miasto było potężnym politycznym konkurentem Moskwy. Tak czy inaczej w czasopiśmie „Architektura i budownictwo” projekt ten był określany jako *“bardzo dobre rozwiązanie, ekonomiczne w wykonaniu, odpowiednie dla wsi”* [14].

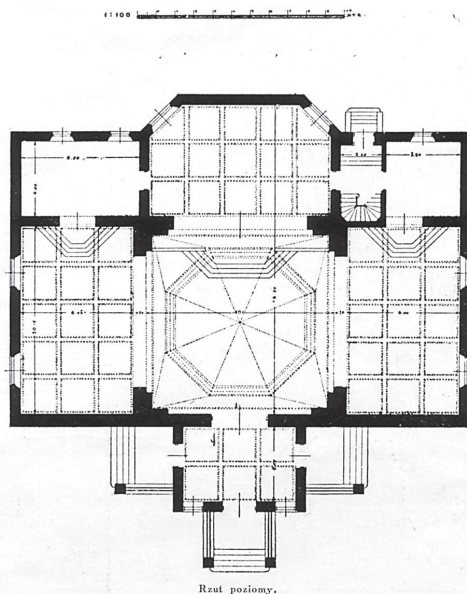
Drugie miejsce wśród projektów cerkwi murowanych zajął projekt w równej mierze oryginalny a jednocześnie niezwykle, paradoksalny i nawet dziwny przez swoje cechy amatorskie. Dla „pokonania” tradycyjnej centralnej pięcio-kopułowości („piatigławija”) architekt rozmieścił cztery z pięciu cebulastych kopuł w jednym szeregu nad gzymsem zachodniej ściany (Rys. 3).

Rys. 3. Arch. Aleksander Łuszipński (?). Projekt cerkwi murowanej. Nagroda 2. Elewacja zachodnia a południowa

Jednocześnie jednak widoczne są symboliczne powołania się na moskiewskie kokoszniki pod centralną kopułą o charakterystycznej cebulastej formie. W odróżnieniu od poprzedniego projektu proporcji odrębnych części cerkwi

wyraźnie uproszczono, a ogólna kompozycja zdaje się daleką od harmonii. I nawet rzut poziomy (Rys.4) świadczy o zlekceważeniu wymagań liturgii prawosławnej. Niestety płątanina w podpisach do tego projektu w różnych publikacjach [10, 14] nie pozwala z pewnością ustalić autora tej wersji (R. Pękalski albo A. Luszpiński).

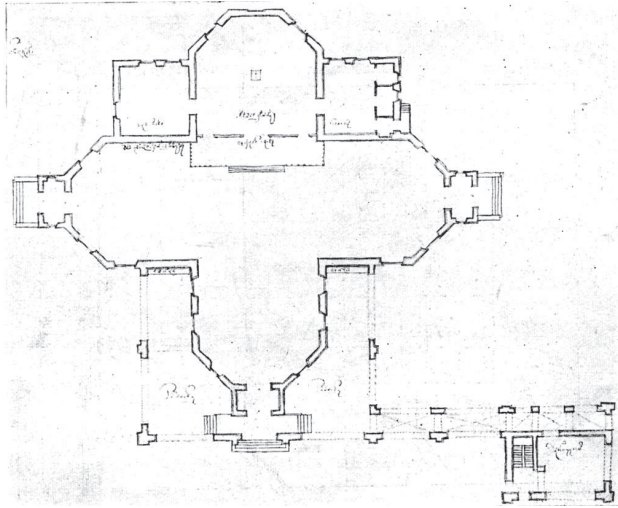

Rys. 4. Arch. Aleksander Łuszpiński (?).Projekt cerkwi murowanej. Nagroda 2.Plan.

Choć projekt Edgara Norwertha był tylko polecany do zakupu, w porównaniu z dwoma wyżej wspomnianymi, wyróżniał się on śmiałą ekspresją i głębokim poczuciem tradycji prawosławnej. Tradycji wykształtowanej głównie na ziemiach ukraińskich, a nie rosyjskich (Rys.5-6). Architekt ten najlepiej połączył starą cerkiewną tradycję i elementy współczesne z lat 1920-ch.

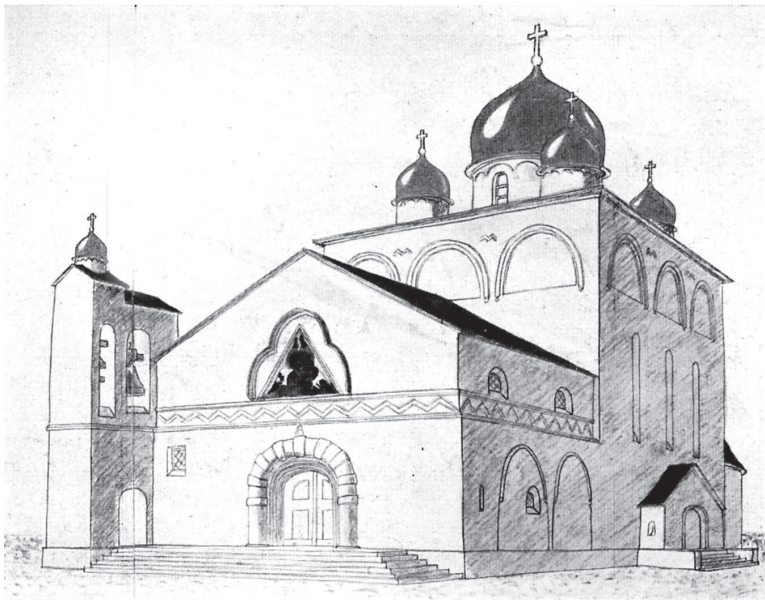

Rys. 5. Arch. Edgar Norwerth. Projekt cerkwi murowanej. Polecony do zakupu. Elewacja zachodnia.

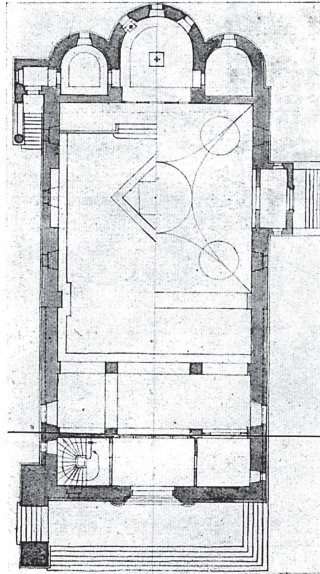

Rys. 6. Arch. Edgar Norwerth. Projekt cerkwi murowanej. Polecony do zakupu. Plan.

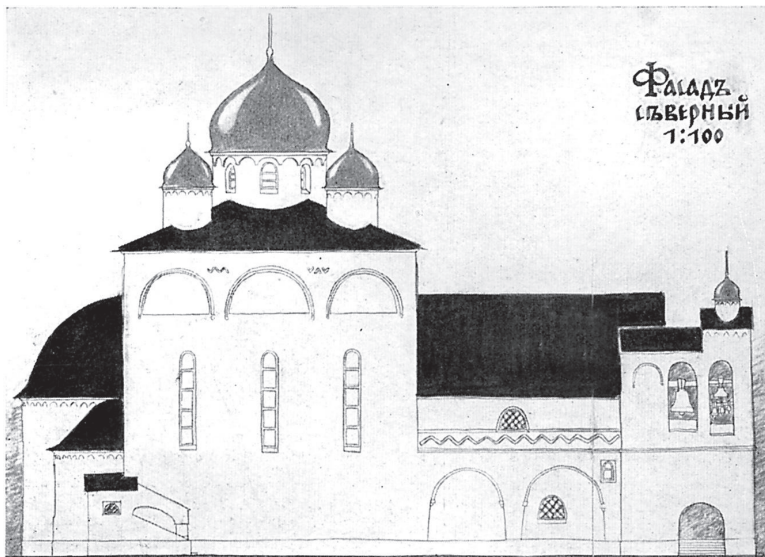
Również polecane do realizacji były jeszcze dwa archaizujących projekty: pierwszy dość uproszczony jedno-kopułowy na rzucie kwadratowym architekta z Rydzy Koblinsa i drugi wykonany przez dwóch młodych architektów rosyjskich S.G.Klodta i A.P.Paszkowski, mieszkających wtedy w Pradze. Oni podjęli próbę połączenia centralnej pięcio-kopułowej cerkwi z wydłużonym planem po osi „wschód – zachód” (Rys. 7-9). Podobnie do architekta B. von Zinserlinga ci dwaj młodzi architekci również skorzystali się z takiej symbolicznej starożytnej manieri jak dobudówka do kruchty ze strony północnej dzwonnicy ściennej z dwoma łukowymi przecięciami.

Rys. 7. Arch. S.G.Klodt i A.P.Paszkowski. Projekt cerkwi murowanej. Polecony do zakupu. Widok perspektywiczny.

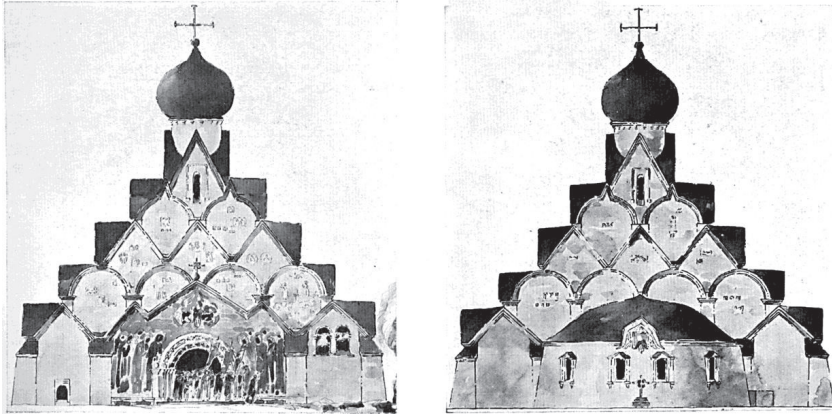

Rys. 8. Arch. S.G.Klodt i A.P.Paszkowski. Projekt cerkwi murowanej. Polecony do zakupu. Plan.

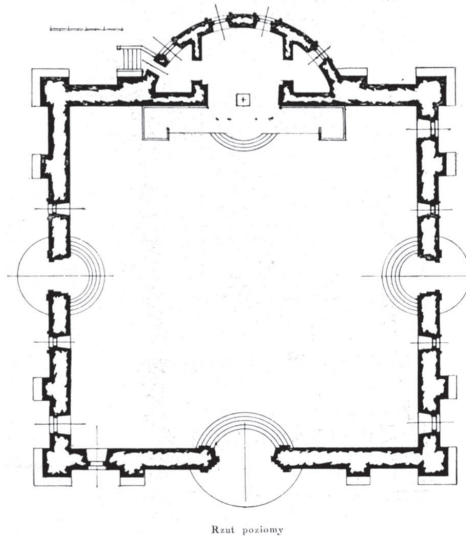

Rys. 9. Arch. S.G.Klodt i A.P.Paszkowski. Projekt cerkwi murowanej. Polecony do zakupu. Elewacja północna.

Niezwykłym podejściem do kubaturowego kształtowania cerkwi wyróżnia się projekt przedstawiony przez architekta I.W. Pitlenko (?) ze Stambułu. Wskutek wyraźnej piramidalnej kompozycji z dopasowaniem do niej czterech kondygnacji dekoracyjnych kokoszników o zarysie „oślego grzbietu” ten projekt jawnie wyodrębniał się oryginalną monumentalnością i jednocześnie podobieństwem symbolicznym do tradycyjnej stylistyki cerkiewnej (Rys. 10-11). Ważną kwestię pozostaje tu tylko zgodność z potrzebami liturgii cerkiewnej jednej zjednoczonej przestrzeni wewnętrznej.

Rys. 10. Arch. I.W.Pitlenko. Projekt cerkwi murowanej. Polecony do zakupu. Elewacja zachodnia a wschodnia.

Rys. 11. Arch. I.W.Pitlenko. Projekt cerkwi murowanej. Polecony do zakupu. Rzut poziomy.

Pierwsze i drugie miejsca wśród projektów cerkwi drewnianych zdobyły prace wspomnianego już wyżej architekta Igora Pitlenka oraz Romana Penkalskiego z Łodzi [10].

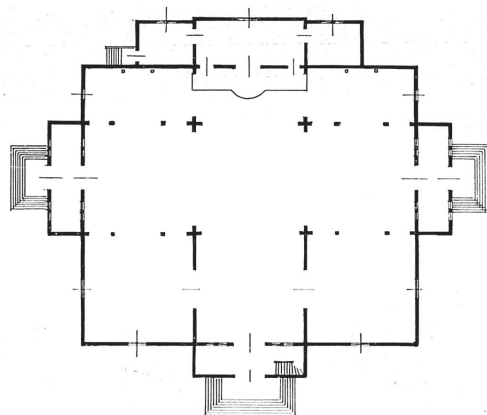
Projekt cerkwi drewnianej architekta I. Pitlenka reprezentuje niezwykle połączenie dziewięcio-polnego planu, zbliżonego do kwadratu, z rozwiniętym systemem zakończeń kopułowych (Rys. 12-14). Trzy wydłużone do góry wieże i trzy miniaturowe kopułki nad ołtarzem stwarzają wrażenie elementów, zapożyczonych z różnych budowli. Znaczna wysokość i wyciągnięte proporcje bebnów na planie ośmioboków wyraźnie świadczą o wpływie na te ludowej architektury cerkiewnej z lewobrzeżnej Ukrainy, a nie z Galicji. Syntetyczność obrazu podkreśla i niewielka dzwonnica nad zachodnią kruchtą, formy zakończenia której w kształcie sklepienia „beczkowego” są charakterystycznym elementem rosyjskiego drewnianego budownictwa XVII w. Należy przypuszczać, że pierwsze miejsce projekt uzyskał nie wskutek jakości architektonicznej, a nietradycyjnej kompozycji kopuł.

Rys. 12. Arch. I.W.Pitlenko. Projekt cerkwi drewnianej. Nagroda 1. Elewacja zachodnia.

Rys. 13. Arch. I.W.Pitlenko. Projekt cerkwi drewnianej. Nagroda 1. Elewacja zachodnia.

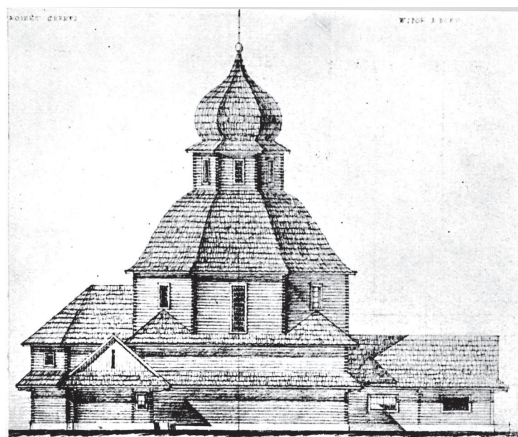
Rys. 14. Arch. I.W.Pitlenko. Projekt cerkwi drewnianej. Nagroda 1. Rzut poziomy.

Projekt R.M. Penkalskiego¹ (Rys.15) świadczy o istotnie głębszym rozumieniu ludowej architektury cerkiewnej „na kresach”. Podstawą rozwiązania przestrzennego dla autora był galicyjski typ cerkwi z planem w kształcie krzyża, z wyraźną dominacją centralnej kopuły, z niewielkimi oknami, z elewacjami pokrytymi gontem. Dynamiczność wielopoziomowej kompozycji wzmocniona jest potężnymi „kopułami” z uskokami na rzucie ośmioboków nad każdym zrębem, co spokrewnia ją z bojkowskimi cerkwiami. Galeria-daszek („opasannia”) wokół budowli uzupełniona ze strony głównego wejścia parą niewielkich kopulek. Trochę niższe kopułki namiotowe rozmieszczają się nad dwoma przybudowami obok ołtarza.

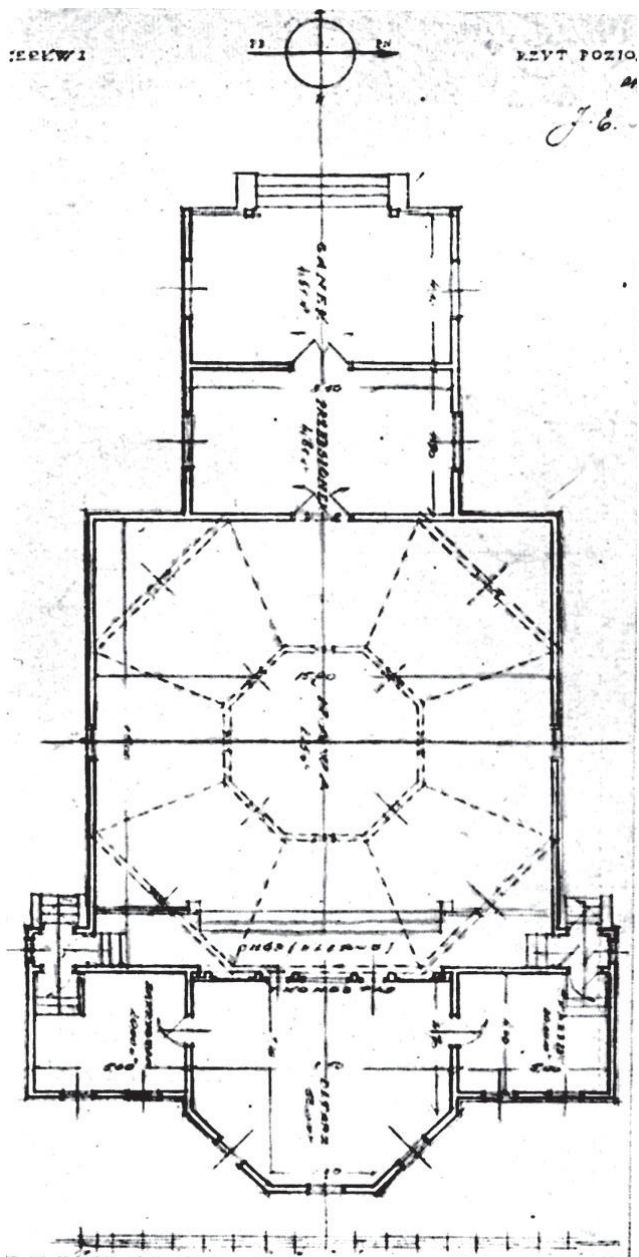
Rys. 15. Arch. R.M. Pękalski (?). Projekt cerkwi drewnianej. Nagroda 2. Widok perspektywiczny.

Wskazany do realizacji był projekt cerkwi drewnianej architekta Michała Popiela z Warszawy (Rys. 16, 17). Sąd konkursowy nie bez podstawy zarzucił mu to, że środkowa część cerkwi była nieproporcjonalna do przedsionka i ołtarza, a więc zbliżona do typu kaplicy. Być może, że właśnie odstępianie od tradycji pozwoliło temu architektowi stworzyć ciekawy wzór.

Rys. 16. Arch. M. Popiel. Projekt cerkwi drewnianej. Polecony do zakupu. Elewacja północna.

¹ Tak w Katalogu. Jesteśmy jednak przekonani że atrybucja ta jest mylna a prawdziwym autorem tego projektu jest architekt lwowski A. Łuszczyński.

Rys. 17. Arch. M. Popiel. Projekt cerkwi drewnianej. Polecony do zakupu. Rzut poziomy.

Problem stylistyki kościołów prawosławnych pozostawał aktualnym w Polsce do początku Drugiej Wojny Światowej. Jak wynika z listu wołyńskiego konserwatora Z. Rewskiego do Działu Sztuki Ministerstwa Wyznań od 14 listopada 1938 roku, pracownicy służb zabytkowych, również dołączyli do poszukiwania najbardziej przydatnych pierwowzorów z przeszłości. W liście czytamy, że „...w ubiegłym roku omawiana była w Ministerstwie sprawa opracowania wytycznych, a nawet pewnych wzorów i wskazówek dla projektujących nowe cerkwie. Wysłunięta została konieczność

zebrania pewnej ilości pomiarów bardziej charakterystycznych i lepiej zachowanych starych cerkwi. Obecnie mam możliwość przesłania pomiarów 5-ciu cerkwi wołyńskich wykonanych przez architekta Leonida Masłowa: w Tajkurach (pow. zdołbunowski) z r. 1731, w Mizowie (pow. kowelski) z r. 1737, w Górcze Połonce (pow. Łucki) z końca 17 w., dzwonnica dobudowana w Iiej połowie 19 w., na Kozackich Mogiłach p. Beresteckiem (z XVIII w.) przedstawione i przeniesione w XIX w. Ze wsi Ostrów (pow. horochowski), w Dubnie na Surmiczach z r. 1711” [11].

Warto zauważyć również, że wszystkie polecane obiekty, oprócz cerkwi w Tajkurach, przedstawiają trypolowe trzy-kopułowe cerkwie typu wołyńskiego z wyraźnie podłużnym układem („babiniec” – „nawa” – „ołtarz”). Spowodowało to istotne przemiany w rozmieszczeniu akcentów architektonicznych, ponieważ w warunkach konkursu 1927 roku wyraźnie utrwałała się wytyczna dotrzymująca się centrycznego rozplanowania cerkwi.

5. Podsumowanie

Oczywiście, głównym celem konkursu 1927 roku było wyznaczenie architektonicznych wzorców w budownictwie cerkiewnym, oficjalnie zaakceptowanych przez kościół prawosławny. Idee, wyrażone w nagrodzonych projektach, były zróżnicowane i jednocześnie konserwatywne. Tak jak wspomniano powyżej, tylko projekt A. Łuszczyńskiego niewątpliwie wyodrębnił się swoją doskonałością, określając autora jako wybitnego przedstawiciela ukraińskiego koła architektów Galicji.

Wbrew optymistycznym oczekiwaniom wyniki konkursu 1927 roku ze swoimi twórczymi osiągnięciami okazały się dosyć skromne. Nagrodzone projekty i te, polecane do realizacji jako „pozytywne”, odznaczały się połączeniem różnych niejednorodnych elementów lub nadmiernym podkreśleniem kształtu zewnętrznego z wykorzystaniem tych elementów. Wszystko to świadczyło o rutynowym podejściu do rozwiązywania zadań, postawionych w warunkach konkursu. Być może właśnie dlatego nie udało się wyznaczyć przykładów nie tylko masowego stosowania zaproponowanych rozwiązań, ale i chociażby lokalnego budownictwa opartego na tych wzorcach.

Również zapotrzebowanie na nowe projekty cerkwi prawosławnych przede wszystkim było związane z praktyką budowlaną we wschodnich regionach drugiej Rzeczypospolitej, odwróconych od rosyjskiego imperium. Przede wszystkim to były zachodnie terytoria Wołynia i Białorusi. Takie zapotrzebowanie praktycznie nie dotyczyło wschodniej Galicji, ponieważ Cerkiew prawosławna na tych obszarach pod władzą Imperium Austro-Węgrów miała słabe przedstawicielstwo i nie mogła złożyć żadnej konkurencji Kościołowi Grekokatolickiemu. W rdzennej Polsce, w szczególności na Mazowszu, takiej potrzeby nie istniały w ogóle, ponieważ praktycznie wszystkie cerkwie zostały rozebrane, a cegła z prawosławnych cerkwi była uważana za dobry i niedrogi materiał budowlany do innych celów budowlanych [12].

Wiadomo też że kwestia budowy świątyń prawosławnych w Pierwszej Rzeczypospolitej, a później w zaborach rosyjskim i austriackim niejednokrotnie była sprawą wagi państwowej, dyskutowaną nawet podczas obrad sejmowych [13]. Przyczyny tego problemu, były zakorzenione w wielokulturowym, wielolet-

nicznym, wielowyznaniowym charakterze wszystkich poprzednich państwowych postanowień na tamtych ziemiach. Zatem każda z religii dążyła do wykorzystania sztuki architektonicznej jako potężnego środka etniczno-społecznej, wyznaniowej i architektonicznej tożsamości. Jednak ponieważ do tego procesu głęboko przenikały różnorodne czynniki i sprzeczności społeczne od czasów ubiegłych, poszukiwanie kompromisów z każdym razem stawało się czym bardziej skomplikowanym. Właśnie o tych problemach w sugestywny sposób przekonały wyniki architektonicznego konkursu 1927 roku, który okazał jak najbardziej wskazanym, jednak w ogóle i nie spełnił oczekiwań, pokładanych przez organizatorów.

Literatura

- [1] Ричков П. *Міжконфесійний трансморфізм в сакральній архітектурі Волині*. Między Wrocławem a Lwowem. Sztuka na Śląsku, w Małopolsce i na Rusi Koronnej od XVI do XVII wieku. Wrocław 2011.
- [2] Борщевич В. *Українське церковне відродження на Волині (20-40-ві рр. XX ст.)*. Луцьк 2000.
- [3] *Градостроительство России середины XIX - начала XX века*. Москва 2001, с.235.
- [4] Brykowski R. *Drewniana architektura cerkiewna na koronnych ziemiach Rzeczypospolitej*. Warszawa 1995.
- [5] *Cerkwie prawosławne Diecezji Lubelsko - Chełmskiej*. Balingen-Lublin 2008.
- [6] Купранець О.Ф. *Православна церква в міжвоєнній Польщі 1918-1939*. Рим 1974. 232 s.
- [7] Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), sygn.1187.
- [8] Михайлишин О.Л. *Проблема стилю в архітектурі православних храмів на Волині в міжвоєнний період*. Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. Вип. 1. Харків 2010.
- [9] AAN w Warszawie, MWRiOP, sygn.1186.
- [10] *Cerkwie prawosławne. Wyniki konkursu*. Warszawa: Wydawnictwo Św. Synodu Kościoła Prawosławnego w Polsce, 1928.
- [11] AAN w Warszawie, MWRiOP, sygn.1266.
- [12] Sienkiewicz H. *Cerkwie w krainie kościołów. Prawosławne świątynie na Mazowszu*. Warszawa 2006.
- [13] Krasny P. *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej. 1596 - 1914*. Kraków 2003.
- [14] *Cerkwie murowane i drewniane*, Architektura i budownictwo, 1928 Nr.1.

Anno 1928 competition for projects of Orthodox Churches in the Second Polish Republic: in searching new architectural identity

Petro Rychkov¹, Olga Mykhaylyshyn²

¹ *Lublin University of Technology, Faculty of Civil Engineering and Architecture,
Department of Historic Building Preservation, e-mail: p.rychkov@pollub.pl*

² *National University of Water and Nature Resources in Rivne (Ukraine), Faculty of Civil Engineering and Architecture, Department of Architecture and Environmental Design,
e-mail: radistarch@gmail.com*

Abstract: Staying of Polish lands in the Russian Empire was accompanied by active construction of Orthodox churches in “Moscow-Byzantine” style. After regeneration of II Rzeczpospolita its authorities try to generate such new trends in church architecture, which would not have symbolic associations with imperial building art. With this purpose in 1927, it was announced competition for the projects of future Orthodox churches with new functional and compositional requirements. The article discusses the conditions of this competition and its results.

Keywords: II Polish Republic, Church architecture, style, sacral identity, competition.